

1. VYMEZENÍ POJMU EMOCIONÁLNÍ STRÁNKA VÝPOVĚDI

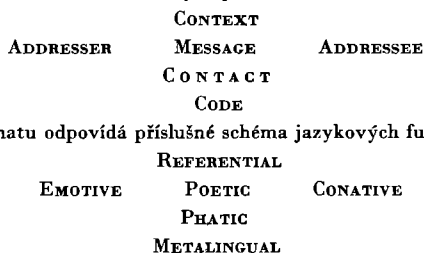
V této úvodní kapitole se pokouším vymezit pojem „emocionální stránka výpovědi“ a obecně naznačit, v čem je podstata vyjadřování citovosti jazykovými prostředky. V souvislosti s tím upozorňuji na spojitosti s mimojazykovými projevy emocionálního zaujetí. V závěru kapitoly jsou připojeny poznámky o tom, jak chápou pojmy emocionalita, afektivita a expresivita jiní badatelé.

1.1 Emocionální stránkou (složkou) výpovědi rozumíme jazykovými a zvukovými prostředky vyjádřený citový postoj mluvčího k sdělované skutečnosti.¹ Není ani třeba zdůrazňovat, že tento postoj má v podstatě povahu

¹ Základní poznatek o tom, že jazyk nemá jen funkci komunikativní, ale také expresivní (emotivní), tj. že slouží také k vyjadřování citového zaujetí mluvčího, zdůraznila už starší jazykověda orientovaná psychologicky. Srovnej k tomu např. názory A. Martyho v knize *Psyche und Sprache* (vydal Otto Funke), Bern 1940, str. 189—206. Starší názory na druhy a počet funkcí v jazyce shrnul a rozebral F. Kainz v knize *Psychologie der Sprache*, Stuttgart 1941. Psychologicky zaměřená jazykověda vycházela z názoru, že základní funkce jazyka více méně přímo odpovídají třem základním psychickým procesům — myšlení, vůli a citům (viz např. J. Vendryes, *Le langage* (ruský překlad), Moskva 1937, str. 134; A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford 1932, str. 188 aj.). K. Bühler (*Sprachtheorie*, Jena 1932) doplnil psychologický aspekt analýzou podmínek, za kterých probíhá komunikační akt. Stanovil tři základní funkce jazyka: Darstellung, Kundgabe a Appell.

Někteří autoři rozlišují jen dvě základní funkce jazyka podle zaměření jazykových projevů: komunikativní, zvanou též objektivní nebo i jinak (objective, referential, informative, impersonal, factual function of language) a emocionální (emotivní), zvanou též subjektivní nebo i jinak (emotional or emotive, subjective, affective, personal function of language); viz např. B. M. Charlestonová, *Studies on the Emotional and Affective Means of Expression in Modern English*, Bern 1960.

S jiným pojetím přišel nejnověji R. Jakobson. V každém promluveném aktu rozlišuje šest konstitutivních činitelů a v závislosti na nich rozeznává šest různých (ovšem nikoli autonomních, izolovaných, ale spíše hierarchizovaných) funkcí jazyka. Konstitutivní činitele přítomné v každém slovním komunikativním aktu lze podle něho schematicky uspořádat takto:

subjektivně hodnotícího stanoviska;² spíše bychom připomenout, že běží vždy přirozeně o emocionální stanovisko aktuální, tj. takové, které mluvíci za projevu prožívá. Z hlediska psychologického může jít buďto o aktuální prožívání nějakého citu, nebo jen o prostou emocionální reakci na okamžitý libovolný podnět.³

Vyjádřená citovost nepředstavuje jen expresivní stránku výpovědi; z hlediska konzumenta projevu je integrační složkou celkového sdělného obsahu věty, chápe se jako vyjádření zmíněného subjektivně hodnotícího postoje mluvícího k sdělované skutečnosti (často přímo k samému objektu sdělení).⁴ Tento postoj je totiž adresátem dekodován z konkrétních promluv stejně tak jako jiné jejich sdělné složky (např. konkrétní věcný obsah, modální složka aj.). Proto lze mluvit nejen o výrazu (projevu) citu v promluvě, ale stejně oprávněně také o vyjadřování citového stanoviska. Svědčí o tom i to, že mnohé prostředky a postupy uplatňující se při vyjadřování citového postoje mluvícího ve výpovědi jsou ustáleny, automatizovány, mají nadindividuální povahu; podléhají tudíž výběru, a také ovšem zobecňující klasifikaci.⁵

1.2 Emocionální zaujetí mluvícího se odráží v jazykové výstavbě výpovědi, a to jak ve výběru výrazových prostředků, tak v jejich organizaci.

Je třeba si obecně položit otázku, v čem záleží citový úkon jazykových prostředků, za jakých okolností se stávají prostředky jazyka výrazovými prostředky (nosieli) citového postoje. Odpověď na tuto otázku představuje základní metodologické východisko pro řešení tematiky naší práce.

Je nutno nejprve zdůraznit, že neexistuje nezávislá afektivní funkce jazyka, tj. že tato funkce nestojí jako samostatná vedle (nebo dokonce proti) funkci

---

Srovnej R. Jakobson, *Closing Statement: Linguistics and Poetics, Style in Language*. Ed. by Th. A. Sebeok. New York, M. I. T., 1960, str. 353—358.

U nás se v poslední době obírá otázkou jazykových funkcí K. Horálek (viz např. *Les fonctions de la langue et de la parole*, TLP 1, Praha 1964, str. 41—46 a jinde). Přichází mimo jiné s pozoruhodným podnětem rozlišovat mezi funkcemi jazyka a funkcemi jazykových projevů.

Rozborem základní literatury o funkcích jazyka lze dospět ke dvěma závěrům důležitým z hlediska tématu naší práce. Předně je to fakt, že se nikde nepopírá emocionální funkce jazyka, ani se o ní nepochybuje, ba naopak tato funkce se staví obvykle hned jako druhá základní vedle funkce sdělovací. Za druhé pak je to skutečnost, že stále více se poukazuje (vedle interjekcí jako speciických prostředků vyjadřování citového postoje) nejen na expresivní jevy hláskové, ale na manifestace citovosti v plánu lexikálním i gramatickém (zde pak zejména v rovině syntaktické). — Srovnej k tomu i Edward Stanekiewicz, *Expressive Language, Style in Language*. Ed. by A. Sebeok. New York, M. I. T., 1960, str. 96—97.

² O hodnocení jde proto, že každé citové stanovisko mluvícího je v podstatě buď kladné nebo záporné; subjektivní je toto hodnocení proto, že týž podnět vyvolává v jednom člověku cit kladný, v jiném cit záporný a pro někoho to může být podnět citové zcela neutrální.

³ K tomuto rozdílu viz např. P. M. Jakobson, *Psychologija čuvstv*, Moskva 1956, str. 20—24.

⁴ Takové pojetí místa emocionální složky v promluvě proniká už např. v práci G. Sterna *Meaning and Change of Meaning*, Göteborg 1931.

⁵ Tezi o tom, že emocionalita se stává součástí objektivního sdělení, jsem zdůraznil v člancích *Citová stránka výpovědi*, *Slavica Pragensia* IV, str. 307—312 a *Emoce a řeč*, *Sborník prací FFBU*, B 9, 1962, str. 43—54. Srovnej k témuž R. Jakobson: "If we analyze language from the standpoint of the information it carries, we cannot restrict the notion of information to the cognitive aspect of language. A man, using expressive features to indicate his angry or ironic attitude, conveys ostensible information, and evidently this verbal behavior cannot be likened to such nonsemiotic, nutritive activities as 'eating grapefruit' (despite Chatman's bold simile)", op. cit., str. 354.

sdělovací.⁶ V jazykovém systému nejsou proto — kromě subjektivních citoslovcí — speciální prostředky, které by fungovaly jen jako výrazy emocionality. Jazykové prostředky (lexikální i gramatické) slouží k vyjadřování obsahů intelektuálních (věcných) a vyjadřování emocionality není ani jejich funkce primární, ani základní; pouze za jistých podmínek nabývají prostředky jazyka schopnosti vyjadřovat i různé odstíny citového zaujetí mluvčího.

Jednoduše je možno podstatu vyjadřování emocionality v řeči vystihnout například takto: Chceme-li ve sdělení vyjádřit také svůj citový postoj, musíme změnit, „aktualizovat“ jeho tradiční, „normální“, citově neutrální způsob (formu) vyjádření; musíme prostě vyjádřit daný intelektuální obsah způsobem nebo formou jinou než obvyklou, tj. způsobem nebo formou, které se na pozadí běžného, citově neutrálního způsobu vyjádření cítí jako způsob aktualizovaný. Aktualizace normálního, neutrálního jazykového výrazu představuje tedy samu podstatu vyjadřování emocionality. Důsledkem takové aktualizace je vznik opozice mezi jazykovým výrazem neutrálním a aktualizovaným, neboli opozice mezi vyjádřením (citově) nepříznakovým a (citově) příznakovým.

Tato opozice je nezbytnou podmínkou k tomu, aby vůbec bylo možno v řeči vyjádřit vedle věcného obsahu také postoj citový; neboť právě jen tehdy, existuje-li neutrální způsob vyjádření, může se na jeho pozadí jiný způsob vyjádření pocítovat jako jeho citově motivovaná aktualizace, tj. může nabýt povahy výrazového prostředku emocionality.⁷

Neexistuje-li protiklad neutrální (A) : aktualizovaný (B), nemůže se výraz B stát prostředkem expresivně zabarveným, neboť tu chybí neutrální pozadí, na kterém by vystupovala do popředí jeho neobvyklost, nápadnost, „nenormálnost“, zkratka jeho expresivita.

Lze to ukázat na kterékoli citově motivované aktualizaci z oblasti lexikální i gramatické.

1.21 Je například známo, že silného citového zabarvení může nabýt pojmenování přenesením na jinou věc, jev nebo představu. Avšak bývá tomu tak tehdy, dostane-li se do opozice s neutrálním pozadím, tj. v našem případě s pojmenováním, které je pro daný jev běžné, obvyklé, citově neutrální, např.: *herka* × (*sešlý*) *kůň*; *bečet* × *plakat*; *zařezávat* × *pracovat* aj.

Neexistuje-li takový neutrální ekvivalent, pak samo užívání slova v přeneseném významu k expresivitě nevede nebo se emocionální složka takového pojmenování rychle neutralizuje.

---

⁶ Z tohoto hlediska kritizuje např. Bühlerovo pojetí polyfunkčnosti jazyka a názory některých jiných představitelů starší psychologicky orientované lingvistiky R. V. Pazuchin v článku *Učeniye K. Bjulera o funkcijach jazyka kak popytka psihologičeskogo rešenija lingvističeskich problem*, *Voprosy jazykoznanija*, 1963, 5, str. 94—103.

⁷ Zčásti a nikoli vždy se přitom uplatňuje i faktor povahy stylistické. Aktualizované konstrukce nebo výrazy se totiž někdy liší od svého citově neutrálního protějšku také svou stylistickou příslušností: mohou se pocítovat buď celé nebo ve svých jednotlivých komponentech jako element „narušující stylovou normu“, tj. jako výrazy z mluveného jazyka, hovorové apod. Platí to zejména o expresivních prostředcích lexikálních, a jen zčásti se to týká i prostředků gramatických. Nelze však souhlasit se Zvegincevem, který podstatu emocionálně-expressivního zabarvení výrazu vůbec vidí právě v tom, že daný výraz zůstává omezen na jednu stylovou vrstvu jazyka (...wyrasz zostaje uplasowany w jednej z warstw stylistycznych jazyka — srov. *Semazjologia*, Warszawa 1962, str. 239). Takový závěr vyvozuje Zvegincev z rozboru expresivních prostředků lexikálních, avšak nelze jej aplikovat na emocionální prostředky mluvnické; neplatí to však plně ani pro lexikální výrazy citově zabarvené (viz 2.12 a 2.13).

1.22 Podobně je tomu i při aktualizacích v oblasti mluvnické. V oznamovacích a rozkazovacích větách je možno např. užit jako citově motivované aktualizace kladné formy pro vyjádření negace (popření nebo zákazu) a formy záporné zase pro vyjádření kladu (tvrzení nebo rozkazu): *vy tomu tak rozumíte!* (= nerozumíte tomu); *to stojí za tajností!* (= to nestojí za tajností); *pak tam spadni!* (= nespadni tam); *pak se čistě neumyj!* (= čistě se umyj!) aj. (viz 3.619 a 3.634). Užití formy kladu a záporu v kontrastu s jejich logickým významem jako výrazného prostředku emocionality je tu možné proto, že v obou typech vět je běžné, neutrální, základní užití formy kladu a záporu v souladu s jejich věcným významem, které představuje ono citově neutrální pozadí, na němž je transpozice kladné nebo záporné formy pocíťována jako emocionální aktualizace.

Stejným způsobem však nelze využít kladu a záporu v pravých otázkách zjišťovacích (viz 3.6241). Zde je totiž z věcného hlediska irelevantní, zda má otázka formu kladnou či zápornou, neboť mluví se teprve od adresáta dovídá, zda její obsah platí či nikoli (srov. např.: *máš hlad? // nemáš hlad?*). Relace mezi formami kladu a záporu a jejich významy jsou tu tedy jiné než ve větách oznamovacích nebo rozkazovacích (klad a zápor je zde v jistém smyslu neutralizován), a proto také není možno v tomto typu otázek využít obou forem v transponovaném významu. Plně se však tento druh citově motivované aktualizace uplatňuje ve zjišťovacích otázkách řečnických (viz 3.615).

Obdobné příklady citově motivovaných aktualizací by bylo možno uvést i z jiných oblastí syntaktické výstavby výpovědi. Není to však nutné, neboť jsou všechny podrobně analyzovány v další části této práce.

1.21 Naše obecná charakteristika toho, v čem záleží podstata vyjadřování citového zaujetí mluvčího ve výpovědi, se opírá především o konkrétní rozbor materiálu, tj. o rozbor citově zabarvených výpovědí. Lze se tu však odvolat i na jiné badatele.

Ch. Bally, který učinil vyjadřování emocionality základním tématem stylistiky,⁸ pracuje při analýze lexikálních (podle něho také přímých — *procédés directs*) a gramatických (podle něho též nepřímých — *procédés indirects*) výrazových prostředků afektivity⁹ neustále s opozicí objektivní, intelektuální jazykové formy (prostředky) nebo jazykové formy sloužící k vyjadřování obsahů čistě logických, intelektuálních $\times$ jazykové formy (prostředky) afektivně, emocionálně zabarvené, prostředky s převládající dominantou emocionální apod.

Také pro Vendryese je vyjadřování emocionality spojeno s aktualizacemi logického, intelektuálního jazyka. V oblasti gramatiky vidí základní rozdíl mezi jazykem afektivním a logickým (intelektuálním) především ve stavbě věty.¹⁰

Henri Frei formuluje podstatu expresivního vyjadřování jako záležitost většího či menšího porušování jazykové normy, tj. v duchu našeho pojetí jako modifikaci normálního, citově neutrálního vyjadřování: „En résumé, les faits qui constituent le langage expressif peuvent être considérés comme un ensemble de déformations plus ou moins fortes et plus ou moins conscientes que le parleur fait subir au système normal de la langue.“¹¹

⁸ Viz jeho *Traité de stylistique française*, Heidelberg 1921.

⁹ Vymezení těchto pojmů viz v op. cit., str. 253.

¹⁰ Srov. J. Vendryes, *Le Langage* (ruský překlad), Moskva 1937, str. 141—149.

¹¹ Henri Frei, *La grammaire des fautes*, Paris 1929, str. 237.

V této souvislosti lze citovat také A. V. Isačenka: „On the other hand, in the realm of expressive and conative speech, we are confronted all the time with phenomena which seem to disturb the symmetry of the system and to obscure the regularity of structural linguistic relations.“¹² Na jiných místech svého článku mluví o „porušování pravidel“, o „modifikaci pravidel“ apod.

Z českých badatelů nelze také neuvést výstižnou formulaci Fr. Kopečného: „Je zřejmé, že afektivní řeč může užívat jako znaku emocionálnosti jen prostředků schopných aktualizovat jazykový výraz, zbavit jej neutralizace: tedy takových prostředků, které nenáleží do struktury normální (intelektuální) řeči a nejsou touto příslušností neutralizovány, ovšem v rámci daného, určitého jazyka.“¹³

1.22 Při úvahách o podstatě vyjadřování emocionality prostředky jazyka je třeba si položit otázku, co má jazykové vyjadřování citovosti společného s mimojazykovými projevy emocionality a s jejich prostředky.

Nemíním zde tuto otázku rozebírat v celé její šíři, nýbrž jen v tom aspektu, který má vztah k podstatě vyjadřování emocionálního postoje mluvčího. V této souvislosti nemůžeme nevidět, že mimojazykové projevy citovosti mají s jazykovými základní společný jmenovatel.

Také při mimojazykovém „vyjadřování“ emocionality jde o jakýsi druh „aktualizace“, neboť pohyby, mimika, fyziologické procesy projevující se navenek jako zblednutí, zčervenání, prudká gestikulace apod., tedy celkové chování individua za citového stavu, je takového rázu, že je nutně vnímatelem chápáno jako zvláštní, „nenormální“, jako porušení toho, co bychom mohli nazvat ustálenou normou chování a jednání. Jinak řečeno, vystupují tyto projevy na pozadí normálních forem chování a jednání jako formy zvláštní. (Z hlediska psychologického je jejich „nenormálnost“ dána tím, že jde o projevy do značné míry mimovolní.)¹⁴ Pro konzumenta (vnímatele) je ovšem právě jejich neobvyklost signálem zvláštního stavu vnímané osoby; konzument tyto projevy interpretuje na pozadí normálních (obvyklých) forem chování a jednání jako výrazy citového zaujetí, tj. stávají se pro něho (vzhledem k němu) výrazovými prostředky citovosti. Jen ovšem právě ona citová motivace udržuje tyto „nenormální“ prostředky v mezích přirozenosti, dává jim smysl. Kdyby jí neměly, byly by to projevy patologické.

Také jazyková aktualizace na kterékoli úrovni je vnímána jako přirozená jen tehdy, je-li nějak motivována (tedy např. také emocionálně). Jinak ji pocítujeme jako prostou neústrojnost, srov. např.: *chlap líná* × *žák pilná* apod.

Na druhé straně je však při vyjadřování citovosti poměrně značný rozdíl mezi prostředky jazykovými a mimojazykovými. Už jsme uvedli, že jazykové prostředky (mimo subjektivní citoslovesce) slouží vždy v první řadě k vyjadřování obsahu intelektuálních (logických), že nikdy nefungují jen jako prostředky exprese; pouze aktualizací (obměnou) citově neutrálního způsobu vyjadřování v oblasti lexika nebo mluvnické stavby lze vyjádřit ve výpovědi navíc také postoj citový. Expresivně-emocionální složka výrazu vystupuje v takovém případě vždy vedle jeho složky předmětnostní (věcné).

¹² Viz A. V. Isačenko, *On the Conative Function of Language*, A Prague School Reader in Linguistics (Compiled by Josef Vachek), Bloomington 1964, str. 88–97. — V tomto článku se Isačenko mimo jiné pokusil vymezit rozdíl mezi funkcí apelovou (conative function) a expresivní (expressive function) a ukázat, že mnohá „porušení“ (violations) systémových pravidel jsou typická také pro apelové projevy.

¹³ Fr. Kopečný, *Ke gramatickým prostředkům afektivní řeči*, SaS 2, 1936, str. 165.

¹⁴ Prvky mimovolnosti se projevují i při citově podmíněných aktualizacích jazykových, zvl. při aktualizacích v rovině mluvnické stavby věty (viz 3.5).

Přítomnost věcné (intelektuální) složky v každém citově zabarveném výrazu nebo výpovědi je také příčinou toho, proč citově motivované aktualizace jazykové nemívají nikdy ryze mimovolní povahu jako emocionální projevy mimojazykové.

1.3 Na závěr této úvodní kapitoly je třeba připojit poznámku rázu terminologického. Názvů expresivita, emocionalita a afektivita a příslušných adjektiv se užívá v naší i zahraniční literatuře obvykle jako synonym. Někteří badatelé dávají přednost termínu jednomu, jiní druhému. Expresivní výraz se většinou chápe jako výraz s emocionální složkou (s emocionálním zabarvením), tj. jako výraz vyjadřující citové zaujetí mluvčího.

Někdy se projevuje jistá tendence chápat expresivitu jako pojem širší, nadřazenější, avšak často chybí dostatečně přesná a výrazná diferenciacce těchto termínů.

Tendence k širšímu pojetí expresivity je zřejmější v práci H. Freie. Autor zdůrazňuje při expresivním vyjadřování moment záměrnosti, volního úsilí mluvčího a diferencuje tak expresivitu od (spontánní) afektivity.¹⁵ Také S. Ullmann žádá rozšíření pojmu expresivního vyjadřování za hranice emocionality, avšak užívá sám termínu afektivita.¹⁶ Široké pojetí expresivity jako úsilí o každou jazykovou aktualizaci (tedy nejen emocionálně motivovanou) je charakteristické pro konferenční sborník *On Expressive Language*.¹⁷ B. M. Charlestonová se snaží diferencovat mezi termíny emocionální (emotivní) a afektivní. Emocionální jsou podle ní takové projevy, v nichž se vyjadřují city nebo citové vztahy mluvčího k něčemu nebo k někomu, o afektivní projevy jde tam, kde se využívá jazykových prostředků ke vzbuzení citů v někom.^{17a}

Souslovného termínu expresivně-emocionální výraz užívá zásadně Zvegincev,¹⁸ avšak rozdíl mezi oběma komponenty pojmenování nikde neobjasňuje.

U nás se pro širší pojetí expresivity vyslovil ve své monografii o expresivitě slova Jaroslav Zima.¹⁹ Nesouhlasí s Ballyho úzkým pojetím expresivity jako výrazu emoce, citového zaujetí a vyslovuje se v duchu Ullmannové a Freiové pro rozšíření tohoto pojmu za hranice emocionality. Přesně vymezený pojem expresivity sám však v úvodu nepodává; čtenář se s ním seznamuje postupně v průběhu četby jeho práce. Zima jako by se snažil o to, aby si čtenář pojem slovní expresivity v jeho celistvosti a úplnosti vytvořil na základě materiálové analýzy. Výsledkem tohoto postupného zpřesňování a doplňování pojmu expresivity je pak autorovo pojetí expresivity slova jako výrazu, jehož základním jazykovým rysem je nápadnost v systému jazyka, a to formální i významová. Psychologickým základem expresivní složky slovního významu je nejen emocionálnost, ale také volní úsilí mluvčího, projevující se ve snaze po novém, zvláštním, neotřelém, aktualizovaném vyjádření. V expresivní složce slovního významu může tedy zcela chybět prvek emocionální; jinak řečeno, expresivní je každý takový výraz, u něhož je patrná snaha mluvčího o záměrný účín.²⁰

---

¹⁵ Viz H. Frei, op. cit., str. 236.

¹⁶ Viz S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berne 1952, str. 147 n.

¹⁷ *On Expressive Language*, Clark University Press, Worcester, Massachusetts, 1955.

^{17a} Viz B. M. Charlestonová, op. cit., str. 9.

¹⁸ Viz op. cit., str. 233—258.

¹⁹ Viz Jaroslav Zima, *Expresivita slova v současné češtině*, Praha 1961.

²⁰ Viz k tomu mou recenzi Zimovy práce *Významný pokus o syntetický výklad expresivity slova*, SaS 1965, str. 54—58.

V Zimově pojetí je expresivita od emocionality (afektivity) odlišena poměrně výrazně. Patří do její oblasti nejen aktualizace motivované citově, ale i jiné záměrné aktualizace, např. prostředky obrazného vyjadřování (tzv. prostředky básnické), prostředky jazykové komiky apod.

Se Zimovým pojetím expresivity je v podstatě totožné pojetí J. Mistríka. Chápe expresivnost velmi široce a poněkud obecně jako uplatnění osobnosti mluvčího v jazykovém projevu. „Expresivnost ako jazykový jav je významová zložka jazykového prostriedku, v ktorej podávateľ prejavuje svoju osobnosť.“²¹ Pokud jde o syntaktické konstrukce, považuje za expresivní takové, „v ktorých je inkorporovaný prvok vyjadrujúci symptóm vnútorného stavu podávateľa“.²²

Podobně jako pro J. Zimu je i pro Mistríka signálem expresivnosti nápadnost použitého jazykového prostředku v jazykovém projevu. „Signálom expresivity konštrukcie je jej nápadnosť, frapantnosť v konkrétnom kontextovom prostredí.“²³ Zima sice mluví o nápadnosti v systému jazyka, kdežto Mistrík o nápadnosti v kontextu daného jazykového projevu, jde však o rozpor jen zdánlivý: nápadnost v kontextu totiž předpokládá, že jazyková výstavba tohoto kontextu je expresivně neutrální, že je tu užito prostředků a konstrukcí systémových (obvyklých a „normálních“) a stylisticky nepříznakových.

Pokud jde o vztah expresivnosti a emocionalnosti, soudí Mistrík, že oba pojmy je třeba rozlišovat: expresivnost je pojem širší, emocionálnost je pouze významnou složkou expresivnosti. „Od expresivnosti treba odlišovať emocionálnost. Emocionálnost v jazyku je spôsob prejavu citu, expresivnosť je prejav osobnosti vôbec. Emocionálnost je pojmovo podradená expresivnosti: nie každá expresia je emocionálna, ale každý prejav emócie je expresívny. Expresívna a pri tom neemocionálna je napríklad výzvoová výpoveď, rôzne oslovenia a podobne.“²⁴

Jak Zima, tak Mistrík chápou tedy expresivnost širše než jako projev citového zaujetí mluvčího. Expresivní projevy mohou být i neemocionální; mohou signalizovat i jiné postoje a stavy mluvčího (např. volní postoj). Indikátorem expresivnosti výrazu (pojmenování nebo výpovědi) je jejich nápadnost, neobvyklost. Této nápadnosti lze ovšem dosáhnout jedině tím, co jsme nazvali aktualizace normálního, obvyklého způsobu vyjádření: projevuje se obecně řečeno buď změnami ve formální stránce pojmenování a výpovědi, nebo v jejich sémantické a funkční anebo stylové transpozici. Je třeba k tomu dodat, že jde vždy o aktualizace motivované. Pravdu má proto J. Zima, když zdůrazňuje, že u expresivního výrazu je vždy patrná intence, snaha mluvčího o záměrný účín. Nemotivované aktualizace nejsou signálem expresivnosti výrazu nebo projevu; cítí se naopak jako neústrojnosti ve stavbě projevu, jako chyby proti jazykovému systému.

Je možno souhlasit s názory, které chápou vyjadřování citového postoje jako složku expresivity.²⁵ Jestliže signálem expresivnosti jazykového výrazu je jeho nápadnost způsobená aktualizacemi obvyklého, neutrálního způsobu vyjádření, pak jsou tyto aktualizace také výrazovým prostředkem citovosti. Z poměru mezi expresiv-

---

²¹ Jozef Mistrík, *Expresivnosť syntaktických konštrukcií v kontexte*, Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, str. 85.

²² Tamže, str. 89.

²³ Tamže, str. 90.

²⁴ Tamže, str. 86.

²⁵ Viz k tomu ještě např. A. J. Jefimov, *Stilistika chudožestvennoj reči*, Moskva 1957, str. 84.

ností a emocionálností ovšem vyplývá, že ne každá záměrná aktualizace ve struktuře pojmenování nebo ve stavbě výpovědi je motivována emocionálně.

V této práci se užívá především termínu *emocionalita* (emocionální prostředky) a jeho českého ekvivalentu *citovost* (prostředky citové). Je tomu tak proto, že předmětem našeho zkoumání jsou aktualizace podmíněné citově, tj. analýza citově motivovaných způsobů vyjadřování emocionálního postoje mluvčího v oblasti syntaktického uspořádání výpovědi. Termínu *expresivita* nebo *afektivita* užívám většinou jen jako synonymických prostředků ze stylistických důvodů.